

15 листопада 2006 р. в Українському Домі на ювілейному вечорі "Феномен Івана Дзюби" зустрілися колеги і друзі, соратники і шанувальники творчості Івана Михайловича Дзюби, академіка НАН України, Героя України. Редколегія журналу "Світогляд" радіє з того, що має можливість спілкуватися та співпрацювати з неординарною особистістю. Пропонуємо Вашій увазі дві статті, підготовлені його близькими колегами, які, на наш погляд, найкраще розкривають суть "Феномена Івана Дзюби". Як у заключному слові зазначив ювіляр, "цей феномен виник тому, що він і дотепер комусь потрібний"...

Драматизм високої долі

Микола Жулинський
доктор філ. наук,
академік
НАН України,
директор
Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка
НАН України

...Іван Дзюба таки мене розіграв. Десь напередодні свого ювілею зателефонував і так тихенько та ліниво почав: "Таки мені не вдалося відкритися від ювілейного вечора. Бере все на себе Український Дім — ну, зал там і інше. Фуршет, мабуть, ні, треба буде за свої... А от слово — прошу тебе. Знаю, щось там пишеш чи написав, то я вже прошу: скажи".

Я почав сміятися. Сміявся радісно, з якоюсь зловтіхою: таки "заарканили" непоступливого Івана Михайловича на всенародне замилювання. А казав: "Ні в якому разі! Ніяких ювілейних вечорів із їхніми квітопідношеннями та гіпертрофованими гірляндами епітетів, порівнянь..." І от тобі маєш! Я уявив собі: Іван Михайлович у новенькому костюмі, який йому справила дружина Марта спеціально до 75-річчя, стоїть величаво на сцені, а до підніжжя ювіляра лягають пишні букети квітів, виступаючі захлинаються від емоцій та натхнення, оспівуючи творчі і наукові подвиги володаря сцени... Погляд Івана Михайловича проривається крізь запітнілі скельця важких рогових окулярів, які також "зазіхають" на ювілейне відзначення свого майже двадцяти-

літнього царювання на його носі і бачать безкінечну вервечку охочих до величального слова. А в кожного віншувальника під пахвою вітальний адрес (зазвичай віршований), букети закривають обличчя — а раптом із міністерства культури чи секретаріату Президента України, попробуй не вислухай... Приречений на 3—4-годинне мордування ласкавим словом Іван Дзюба поволи починає ненавидіти себе, ювілеї, владу...

І тоді, можливо, йому згадаються слова літературознавця Леоніда Новиченка, які він почув 2 березня 1972 р., коли Президія правління Спілки письменників України розглядала його персональну справу: "Невже ви не розумієте, що всі ваші виступи грають якраз проти радянської влади та політики КПРС? Ви, Іване Михайловичу, тягнете за собою такий "хвіст", що робиться страшно. Ви стали "генералом" цієї розсіяної, на щастя, "армії". Не вдалося КДБ під "мудрим" керівництвом Компартії розсіяти велику армію прихильників та одностудентів одного з чільних шістдесятників. Він справді був своєрідним генералом армії національно свідомих учителів, студентів, науковців, робітників, селян... Їх було дуже багато, тих, хто повірив після розвінчання культу Сталіна, після промови М. С. Хрущова на XX з'їзді КПРС, у можливу демократизацію суспільства та національне оздоровлення України. Іван Дзюба намагався аргументовано, на основі наукового аналізу, довести доцільність реформування політичної системи. Натомість його чекала інша реакція.

І я подумав: можливо серед цього пишного епітетного словокипіння будуть і цікаві спогади про жакливе "розпинання" автора унікального дослідження "Інтернаціоналізм чи русифікація?", яке Іван Дзюба написав у вересні—грудні 1965 р. Скажімо, хто сьогодні згадає про письменника Івана Ле, який закликав тоді: "Ми, письменницька організація України, мусимо з усією рішучістю сказати, що дії І. Дзюби несумісні з радянською ідеологією і несумісні з нашою радянською дійсністю. Давайте приступимо до ліквідації цього".

Івана Дзюбу почали "ліквідувати" ще раніше. Ще в 1965 р., коли він виступив проти політичних репресій під час прем'єри фільму Сергія Парад-

жанова “Тіні забутих предків”. Звільнили з роботи у журналі “Вітчизна”, потім у видавництві “Молодь”. Якось удалося влаштуватися літредктором, по суті — коректором, в “Український біохімічний журнал”, але ненадовго. Пішла по Україні в машинописних копіях його праця “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Автор не крився — у грудні 1965 року послав копії і до ЦК КПРС (Шелесту П. Ю.), і в Раду міністрів Української РСР (Щербицькому В. В. — кандидатові в члени Президії ЦК КПРС), а в супровідному листі навіч численні факти репресій, спочатку моральних, а згодом і фізичних, прізвища заарештованих, звільнених з роботи — розкрив картину “невсипущих, безжалісних і безглузких переслідувань національно-культурного життя...” За ці “сигнали” про відхилення і спотворення “ленінської національної політики” Івана Дзюбу мордували півтора року в підвалах КДБ на вул. Володимирській. У нього відкрився “нажитий” ще на студентських харчах у Донецьку туберкульоз, а тут ще додалася гіпертонія... Все одно КДБ намагався “витворити” під його керівництвом антирадянську націоналістичну організацію. Кадебісти навіть програму для неї написали, яку Іван Дзюба спростував на 90 сторінках...

Навряд чи хтось із колишніх працівників КДБ Української РСР приїде на це ювілейне велелюддя, але я певен, що Іван Михайлович добрим словом згадає молодого лейтенанта (чи капітана?) Євгена Марчука, який людяно тоді поставився до нього, зокрема повідомив про здоров'я і самопочуття дружини і донечки та піклувався про його здоров'я...

Потім — вісім років роботи на авіазаводі в Києві, майже повна ізоляція, щоденна важка праця над сторінками заводської малотиражки... А у недільні дні Іван “коптів” у бібліотеках, почитуючи гори журналів, наукових праць, художніх творів... І все з літератури народів СРСР, бо про українську літературу йому не дозволено писати (вірніше, друкувати). Згодом з'явилися дослідження з вірменської, литовської, білоруської, кабардинської, інгуської, якутської, мансі, нанайської літератур... Вийшли монографії “Грані кристала”, “На пульсі доби”, “Стефан Зорян в історії вірменської літератури”, “Автографи відродження”, “Садрідін Айні”... Мабуть, про цей драматичний період життя і переживань Івана Дзюби говоритимуть мало. Хіба що про Дзюбу-шістдесятника — гарячого, полемічного, безкомпромісного критика, на виступи якого збігалися і ті, хто ним захоплювався, і ті, хто його боявся і не любив. Радше говоритимуть про Дзюбу-міністра, який розпочав реформування державної культурної політики і вніс у цю бюрократичну сферу людську теплоту, мораль і духовність. Обов'язково не оминуть його книжечку “Застукали сердешну волю...” (Шевченків “Кавказ” на тлі непроминального минулого), в якій він підняв гордий,

М. Жулинський і І. Дзюба (Оленівські кар'єри, м. Докучаєвськ Донецької обл.). 2005 р.

чесний голос на захист непокірної Чечні. Не певен, що буде в когось бажання сказати про велике наукове досягнення академіка НАН України Івана Дзюби — про його фундаментальне дослідження “Тарас Шевченко” (2005 р.). Такого комплексного осягнення життєвої і творчої долі Шевченка ми ще не мали.

Був певен, що згадають дуже цікаву, із біографічними проєкціями на сприйняття Сталіна і тієї “культурної доби”, працю “Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна”.

Я, прорвавшись на сцену, сказав би кілька захоплених фраз про Дзюбину “Спогади і роздуми на фінішній прямій”. Той, хто їх не читав (а журнал “Київ” друкує — страшенно цікаво!), не зрозуміє Івана Дзюбу. Яке багатство дитячих вражень, яка мовна самохарактеристика українського донецького люду — образна, словотвірна, соціально гостра, яка школа самонавчання, самопізнання в Івана Дзюби!...

Я уявив: уже за північ, ювілейна стихія вихлюпується за межі терпіння Івана Михайловича, а потік припадаючих до підніжжя Дзюби із квітами та промовами не міліє... Котиться хвиля за хвилею всенародна любов — і всі бажають дожити до 100 років і нових творчих звершень... А ще не всі артисти виступили, земляки ще не доїхали — треба дочекатися, адже коровай спекли, рушник вишили, діти вивчили напам'ять кілька “дзюбізмів”... Я продовжував сміятися, слухаючи Івана Михайловича, його умовляння по телефону виступити з доповіддю на його ювілеї, і раптом замовк, розчарований. Бо почув: “Бач, Жулинський, не тільки ти можеш розігрувати. І я тебе розіграв. Повірив? Отож. А “кіна не буде”. Не буде ніякого ювілейного вечора. Не радій!”

А я все-таки радів. Що ж, хай і не відбудеться всенародного пошанування Героя України, академіка НАН України Івана Дзюби. Він має право на вибір. Зате *є в Україні цей незаперечний моральний авторитет, рішучий противник похвал та ідеалізації, чільний представник української духовної, інтелектуальної еліти. З роси і води Тобі, дорогий Іване Михайловичу, на многі творчі літа!*